



בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

"את אשר תידור - תשלם"

לפרשת וישלח (על פי שיעור של פרופ יונתן גרוסמן)

והוא צלע על ירכו. על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה אשר על כף הירך עד היום הזה כי נגע בכף ירך יעקב בגיד הנשה"

מפגש זה מעלה שאלות רבות:

א. מה לו למלאך, העושה שליחות קונו, להיאבק עם יעקב?

ב. מה חטאו של יעקב שבעקבותיו הוא נקלע למאבק זה?
ג. מיקומו של המאבק אינו הולם את סדר הקריאה השוטף. יעקב החל בהכנותיו לפגישה עם אחיו, שלח דורון, חילק את משפחתו ועבדיו לשני מחנות ואף תפילה נשא לאלוהיו, וכעת לא נותר אלא לראות מה יקרה במפגש עצמו. ובעוד הקורא המתוח מדמיין את המפגש ואת תוצאותיו, נכנס הוא לפרשה 'מעולם אחר', שאינה קשורה לנסיבות האמורות ולמפגש הצפוי עם אחיו. כלומר, מדוע המאבק מסופר בתוך התיאור של מפגש יעקב ועשו?

רמב"ן טוען, שכל משמעותו של המאבק הוא ברמיזותיו על הקורות את ישראל בעתיד.

רד"ק מעלה את האפשרות שאולי כל המאבק קרה בחלומו של יעקב ולא במציאות הֶרְאֵלִית, וכבר הקדימו הרמב"ם, אלא שהוא אומר זאת ככלל בכל התורה כולה ולא רק במפגש זה שבין יעקב והמלאך.

5. **מורה הנבוכים, חלק שני, פרק מ"ב, בתרגומו של י' קאפח:**

"כבר ביארנו שכל מקום שנזכר ראיית מלאך או דיבורו שאין זה אלא במראה הנבואה או בחלום... וכל ההיאבקות והשיחה הללו במראה הנבואה"

שלוש פעמים נפגש יעקב עם מלאכים. הפעם הראשונה בצאתו לחרן, בחלום.

1. **בראשית כ"ח, יב:**

"ויחלם והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי א-לקים עלים וירדים בו" הפעם השנייה היא בחזרתו ארצה.

2. **בראשית ל"ב, ב-ג:**

"ויעקב הלך- לדרכו ויפגעו בו מלאכי א-לקים. ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה א-לקים זה ויקרא שם המקום ההוא מחנים"

הפעם השלישית שיעקב פוגש מלאך היא התמוהה מכולן. כוונתנו לפגישת המאבק של יעקב עם המלאך במעבר יבוק. אמנם הכתוב אומר "ויאבק איש עמו עד עלות השחר", אך דברי חז"ל שהאיש הוא מלאך ה' קרובים מאוד לפשט, שהרי יעקב ביקש ברכה מ"איש" זה. גם הנימוק לשינוי שמו של יעקב "כי שרית עם א-להים ועם אנשים ותוכל" מרמז, שהמאבק שזה עתה חווה יעקב היה "עם אלהים", ואף יעקב מתבטא כך:

"כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי"

אף להושע ברור היה שיעקב נאבק עם מלאך.

3. **הושע י"ב ה:**

"וישר אל מלאך ויכל בכה ויתחנן לו"

4. **מפגש זה מופיע בפרשת וישלח בראשית ל"ב, כה-לג:**

"ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו עד עלות השחר. וירא כי לא יכל לו ויגע בכף ירכו ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו. ויאמר שלחני כי עלה השחר ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני. ויאמר אליו מה שמך ויאמר יעקב. ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם א-לקים ועם אנשים ותוכל. וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך ויאמר למה זה תשאל לשמי ויברך אתו שם. ויקרא יעקב שם המקום פניאל כי ראיתי א-לקים פנים אל פנים ותנצל נפשי. ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל"

לאחר חזרת יעקב ארצה, מתמהמה הוא בקיום נדרו, ורק לאחר שהתיישב בשכם אנו שומעים על פנייה מיוחדת מאת ה' שיקיים נדרו.

9. בראשית ל"ד א-ב:

"וַיֹּאמֶר אֶל-לְקַיִם אֵל יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית אֵל וּשְׁב שָׁם וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לַאֱ-לֹהֵי הַנְּרָאָה אֲלֵיךְ בְּבִרְחָךְ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אַחִיךָ"

יעקב נענה לפנייה זו, ומצווה לבני ביתו "הסרו את א-לקי הנכר אשר בתככם- והטהרו", קיום של "והיה ה' לי לא-לקים". הוא עולה בית אל ומקים שם מזבח, קיום של "והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית א-לקים" אך עצם פניית א-לקים ליעקב בדבר קיום הנדר מעלה תמיהה וטרוניה כלפי יעקב: למה חיכה ומדוע התעכב בשילום נדרו? אף חז"ל במדרשם מותחים ביקורת נוקבת על עיכובו זה של יעקב מתשלום נדרו.

10. בראשית רבה, פרשה פא, מהד' תיאודור אלבק, עמ' 973-968:

...תדע לך שכן שהרי אבינו יעקב על ידי שאחר נדרו נתבקרה פנקסו... א"ר אבא בר כהנא בשעת עקתא נדרא, בשעת רווחא שיטפא... א"ל הקב"ה: יעקב, שכחת נדרך קום עלה בית אל, לביתו של אל ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך, ואם אין את עושה כן, הרי את כעשו מה עשו נודר ואינו מקיים, אף את נודר ואינך מקיים

ביקורת קיצונית עוד יותר מופנית כלפי יעקב במדרש ויקרא רבה.

11. ויקרא רבה, פרשה לו, מהד' מרגליות, עמ' תתנד תתנה:

אמר ר' שמואל בר נחמן כל מי שהוא נודר ומשהא את נדרו סוף שהוא בא לידי עבודה זרה ולידי גילוי עריות ושפיכות דמים. ממי את למד כולהון? מיעקב אבינו. על ידי שנדר ושהא את נדרו בא לידי כולן. עבודה זרה מניין? דכתיב... 'הסירו את אלהי הנכר'. לידי גילוי עריות מניין? 'ותצא דינה בת לאה...'. לידי שפיכות דמים מניין? 'ויהי ביום השלישי...'. ורבנין אמרין כל מי שהוא נודר ומשהא את נדרו סוף שהוא קובר את אשתו. ממי את למד? מיעקב אבינו שעל ידי שנדר ושהא את נדרו קבר את אשתו שנא'...

בסגנון אחר מופיעים הדברים במדרש תנחומא.

12. תנחומא, וישלח, ח:

"...בא מפדן ארם בתנאין שהתנה עמו, הקב"ה לא חיסרו כלום. מה עשה יעקב, התחיל פותח איטליסין. א"ל הקב"ה: שנדרת לפני שכחת?! ולא כך אמרת אם יהיה אלהים עמדי שלא אעבוד עבודה זרה, ושמרני משפיכות דמים, בדרך הזה מגילוי עריות... כיוון שבא לארץ שכח אותו נדר. אמר הקב"ה חייך באותן הדברים שאמרת לשמרך, בהם אתה נכשל..."

בדברי חז"ל מצינו מי שאומרים כי מלאך זה איננו כי אם שרו של עשו.

6. בראשית רבה, עז, ג מהד' תיאודור אלבק עמ' 912:

"ר' חמא בר"ח אמר שרו של עשו היה"

מעתה ברור מדוע נאבק הוא עם יעקב, ומעתה אף מתורצת שאלת המיקום, שהרי המאבק עם מלאכו של עשו הנו הכנה למאבק עם עשו עצמו.

פרופ יונתן גרוסמן, מציע גישה אחרת, אשר תסביר את פשר המאבק התמוה של יעקב עם המלאך, ואף את מיקומו. לדעת פרופ גרוסמן, פגישותיו התכופות של יעקב במלאכים רומזות לאפשרות שישנו קשר בין הפגישות כולן, ועלינו לנסות למצוא את הזיקה שבין מפגש אחד לרעהו. על פי זה אולי נוכל להבין אף את המאבק התמוה שאנו דנים בו.

נעיין תחילה במפגשו הראשון של יעקב עם המלאכים. בחלום הלילה, בצאתו מביתו לחרון, נודר יעקב נדר על תנאי.

7. בראשית כ"ח, כ-כב:

"אם יהיה א-לקים עמדי, ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבוש, ושבתי בשלום אל בית אבי" אזי

"והיה ה' לי לא-לקים" כנגד "אם יהיה א-לקים עמדי" "והאבן הזאת ... יהיה בית א-לקים" כנגד "ושבתי בשלום אל בית אבי" "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" כנגד "ונתן לי לחם לאכל"

שלוש הצלעות שבתנאי ובקיום הנדר, עומדות כנגד שלוש הבטחות שהבטיח ה' ליעקב:

"והנה אנכי עמך" - "אם יהיה א-לקים עמדי"

"ושמרתוך בכל אשר תלך" - "ושמרני בדרך הזה"

"והשבתיך אל האדמה הזאת" - "ושבתי בשלום אל בית אבי"

אם כן, יעקב זוכה להבטחה על הצלחת הליכתו לחרון, והוא מצדו מבטיח כי בשובו, אם אמנם יתקיימו דברי ה', הוא יבנה בית אלוהים במקום האבן שהניח. בקריאה ראשונה נראה כי הנדר הוא משני בסיפור יציאתו של יעקב, אך בשעה שמתגלה אלוהים ליעקב בחרון ואומר לו לשוב לארצו הנדר מוזכר שוב, ולא זו בלבד אלא שהקב"ה מציג את עצמו כאל אשר יעקב נדר לו נדר.

8. בראשית ל"א, יב-יג:

"וַיֹּאמֶר שָׂא נָא עֵינֶיךָ... אֲנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל אֲשֶׁר מִשְׁחַת שָׁם מִצְבֵּה אֲשֶׁר נִדְרַת לִי שָׁם נִדַר עָתָה קוּם צֵא מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת וּשׁוּב אֶל אֶרֶץ מוֹלַדְתְּךָ"

פגישת יעקב במלאכים באה בצמוד וכהמשך לניתוק הגמור שבין לבן ויעקב, כלומר סיפור הליכת יעקב לחרן מסתיים לאחר פרידתו מלבן כשהצלתו של יעקב מלבן ברורה וסופית.

כעת, לאחר שיעקב נפרד וניצל מלבן, לאחר שהסתיים פרק זה בחייו, צריך היה יעקב להודות לאלוהיו ולעשות כאשר נדר: לחזור לבית אל, ולהקים שם את "בית אלהים". אך לא כך נוהג יעקב: "וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו" יעקב אינו- מבין את פשר פגישתו עם המלאכים, והוא פונה לעסוק בבעיית אחיו המחכה לו עם שובו. שולח יעקב "מלאכים" לעשו אחיו, ושוכח את המלאכים שפגש בצאתו ושובו; מחלק את אנשיו "לשני מחנות", ושוכח את "מחנה אלהים" שפגש לא מכבר. במקום לשלם את נדרו בוחר יעקב בריצוי פני עשו, וריצוי זה אכן מנוגד לריצוי הנדרש, לנדר שיש לשלם; עוד אנו מחכים ליעקב שיעשה כאשר אמר "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" שומעים אנו על 'מעשרו' של יעקב, אלא שניתן הוא לעשו.

17. בראשית ל"ב יד-טז:

"ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו. עזים מאתים ותישים עשרים רחלים מאתים ואילים עשרים. גמלים מיניקות ובניהם שלשים פרות ארבעים ופרים עשרה אתנת עשרים ועיִרם עשרה"

מה לנו ולפירוט מדוקדק זה, שהוא מיותר ובלתי מובן? נראה שנועד להבליט את מנחת יעקב מכל אשר נתן לו האלוהים, מנחה המיועדת לעשו, ולהעמידה כנגד המעשר המובטח.

אף דברי יעקב מביאים להשוואת מנחתו למעשר המצופה; מול "וכל אשר תתן לי", יעקב מפציר בעשו שייקח את מנחתו "כי חנני אלהים וכי יש לי כל". זאת ועוד, יעקב עצמו, בחוסר הבנתו, משווה את מפגשו עם עשו למפגש עם אלוהים.

18. בראשית ל"ג י-יא:

"ויאמר יעקב אל נא אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פניך כראת פני אלהים ותרצני..."

בהקשר שלנו, תפילתו הכנה של יעקב, תפילה היוצאת מעומקא דליבא, לפני המפגש עם עשו נשמעת מעט אירונית.

19. בראשית ל"ב י-יג:

"ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק ה' האמר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך. קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך כי במקלי עברתי את הירדן הזה ועתה הייתי לפניך לשני מחנות... כי ירא אנכי אתו פן יבוא והכני את על בני. ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרב"

השאלה העולה מאליה היא מתי היה אמור יעקב לקיים את נדרו? מהו הרגע שאותו צריך היה יעקב להגדיר כזמן חזרתו לארץ כנען בשלום?

תשובה לכך מצויה בתיאור מפגשו השני של יעקב עם המלאכים, בשובו מחרן, מיד עם פרידתו הסופית מלבן.

13. בראשית ל"ב ב-ג:

"ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים. ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה ויקרא שם המקום ההוא מחנים"

מפגש זה נועד לתחס, בשבילנו הקוראים ובשביל יעקב החוזר לארצו, את גלותו של יעקב בחרן. בהליכתו פוגש הוא מלאכים וכך אף בחזרתו. פגישת המלאכים יוצרת מעגל סגור של סיפור הליכת יעקב לחרן, ואמורה להזכיר אף ליעקב את פגישתו הראשונה עם המלאכים ואת נדרו. הכתוב ממחיש זאת בלשון דומה בשני המפגשים:

14. ההקבלה בין שני מפגשי המלאכים:

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה ויעקב הלך לדרכו ויפגע במקום... - ויפגעו בו

והנה מלאכי אלהים... - מלאכי אלהים

וייקץ יעקב... ויאמר... - ויאמר יעקב כאשר ראם

ויקרא את שם המקום ההוא בית אל - ויקרא שם המקום ההוא מחנים

שני המפגשים והדמיון שבתיאוריהם קובעים את תחומי סיפור יציאת יעקב מביתו ומארצו. וכאמור, כתוצאה מתיחום זה מתעוררת הציפייה מיעקב שישלם כעת את נדרו אשר נדר.

15. כך אף מביא רש"י במקום מדרש:

"מלאכים של ארץ ישראל באו לקראתו ללוותו לארץ. מחניים שתי מחנות: של חוצה לארץ שבאו עמו עד כאן, ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו"

יש לציין כי להליכה לחרן ולשמירת ה' על יעקב בדרכו פנים רבות. יעקב אמנם ברח מעשו, אך נפל לידי לבן שרימהו וניצל את תלותו של יעקב בו. ייתכן כי עיקר הבטחת ה' אינה על הגנה מפני עשו אלא קשורה לדרכו של יעקב בחרן, להגנה מפני לבן ושאר המזיקים הנפוצים בדרכים. כאמור, פגישת יעקב במלאכים במחניים, מתרחשת מיד לאחר הפרדה הסופית מלבן.

16. בראשית ל"ב, נא - ל"ג, ב:

"ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני ובינך... אם אני לא אעבר אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבר אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה... וישכם לבן בבקר וינשק לבניו ולבנותיו ויברך אתהם וילך וישב לבן למקומו. ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים..."

בפרשה שבספר שמות משה מבטא יותר מכול את ההתקרבות המרבית האפשרית בין אדם לאלוהיו. זו פרשה שכל כולה אומרת מפגש ייחודי בין הקב"ה ומשה. והניגוד כמו עולה מעצמו, בין דברי משה המבקש להתקרב אל אלוהים – "ואדעך" ובין יעקב המבקש לפגוש את עֶשׂו אחיו "אדני לדע", בין "אדני" המשמש בדברי משה בלשון קודש ובין דברי יעקב שבהם הביטוי הוא חול.

נראה שברקע השוואה זו ניצב נדרו של יעקב על אודות הפגישה שיקיים גם הוא עם אלהים: "והיה ה' לי לאלהים... יהיה בית אלהים".

עתה נבחן את מאבק יעקב עם המלאך במעבר יבוק. בשל הברכה שניתנה ליעקב בסיומו של המפגש יש הרואים בו דבר חיובי, שבא לעודד את יעקב ערב מפגשו עם עֶשׂו. אך פירוש זה זונח את תחילת הסיפור, וממילא את עיקרו. בראש ובראשונה יש לזכור כי המלאך נאבק עם יעקב מאבק ארוך "עד עלות השחר" מאבק שלא קל היה להכריעו. זאת ועוד: בסיומו של מפגש כוחני זה, לצד הברכה, יעקב יוצא צולע על ירכו, וזו גם מסגרת הסיפור: "ויאבק איש עמו... והוא צלע על ירכו".

מלאך עושה שליחותו, ומאבק המלאך עם יעקב מאבקו של אלוהים הוא "כי שרית עם אלהים". כפי שאמרנו, בדיוק ברגע שבו אנו מצפים שיעקב יקיים את נדרו, שולח הוא מלאכים לעשו. לאחר תפילתו לה', כשאנו מצפים שיתעשת ויזכר בנדרו אשר נדר, שולח לו הקב"ה מלאך שנועד להזכירו ולהוכיחו על הנדר.

אין טעם לומר ליעקב דברים מפורשים, שהרי בזה ייעלם חלק מהותי מקיום הנדר. יעקב צריך להודות ולקיים את נדרו מתוך מוטיבציה פנימית ורגש טבעי, ולא מתוך ציווי וכפייה. כשם שיעקב נדר באופן ספונטני בעת צרתו, כך הוא מחויב לקיים את נדרו.

המלאך רק רומז ליעקב בכך שנאבק עמו ולא אפשר לו לחצות את הנחל להמשיך במפגשו עם עֶשׂו, כאומר: הלוא שכחת דבר מה לפני שאתה עובר ונפגש עם עֶשׂו! המפגש עם המלאך נועד להזכיר ליעקב את מפגשו הראשון עם המלאכים, שבעקבותיו נדר את נדרו; בשני המפגשים הכתוב מדגיש את זמן הפגישה:

26. מפגש הנדר (בראשית כ"ח - יח):

ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש והנה מלאכי אלהים עלים וירדים בו וישכם יעקב בפקר

ויקרא את שם המקום ההוא בית אל

27. המאבק (בראשית ל"ב כב-לב):

והוא לן בלילה ההוא במחנה

ויאבק איש עמו עד עלות השחר

ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל

יעקב מתפלל ל"ה' האמר... שוב לארצך", אולם לצד אמירה זו אמר ה' דברים נוספים.

20. בראשית ל"א יג:

"אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך"

בו במקום שאמר ה' ליעקב שיחזור לארצו, הזכיר לו אף את הנדר. אך יעקב מזכיר בתפילתו את דברי ה' על אודות השיבה בלבד. אמנם "ואתה אמרת היטב איטיב עמך", אך אנו תמהים על יעקב, השכח שגם הוא הבטיח דבר מה? מדוע הנדר חשוב כל כך עד כדי הזכרתו בפנייה זו אל יעקב נבין בהמשך.

ביטויים רבים בפרשה מחדדים את הפער שבין ריצוי פני עֶשׂו לריצוי הנדרש - ריצוי פני אלוהים. הזכרנו כבר את ה'מלאכים' ששלח יעקב ואת ה'מחנות' שעשה; ברצוננו לעמוד על ביטויים נוספים, המזכירים פרשה המספרת על מפגש בין אדם ואלוהיו. לאחר חטא העגל מתקיים דו שיח בין משה והקב"ה.

21. שמות ל"ג, יב-יד:

...ואתה אמרת ידעתיך בשם וגם מצאת חן בעיני. ועתה

אם נא מצאתי חן בעיניך

הדעני נא את דרךך ואדעך למען אמצא חן בעיניך...

ויאמר פני ילכו והניחתי לך

ביטויים דומים מצויים בפרשתנו, בסיפור המפגש בין יעקב ועֶשׂו.

22. בדברי משה

את אשר תשלח עמי

ואתה אמרת ידעתיך בשם

אמצא חן בעיניך

ויאמר פני ילכו והניחתי לך

23. בדברי יעקב

ואשלחה להגיד לאדני

ואתה אמרת היטב היטיב עמך

למצוא חן בעיניך

אכפרה פניו במנחה ההלכת לפני

ומלבד הביטויים הדומים, בשתי הפרשיות מודגש בהבלטה יתרה עניין מציאת החן.

24. במשה אנו קוראים, (שמות ל"ג, יב יז):

...וגם מצאת חן בעיני. ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך

הודעני נא את דרךך ואדעך למען אמצא חן בעיניך...

ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך... גם את הדבר

הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני

25. ואף בדברי יעקב חוזר ונשנה ביטוי זה:

...ואשלחה להגיד לאדני למצא חן בעיניך... ויאמר

למצא חן בעיני אדני... ויאמר יעקב אל נא אם נא מצאתי

חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי... ויאמר למה זה אמצא

חן בעיני אדני...

אף כאן שינוי שמו של יעקב צמוד לברכה, ממש כשם שבמפגש עם המלאך במעבר יבוק בירכו המלאך ולא רק שינה את שמו.

גם, תיאור הפסוק את שינוי השם מעורר בעיה: "ויאמר לו אלהים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא שמו ישראל". מה משמעות הפתיחה "שמך יעקב"? הפסוק נקרא ביתר קלות ובבהירות יתרה ללא צמד מילים אלו. ומסביר פרופ גרוסמן, אם אמנם הכוונה לשינוי השם הקודם אזי לשון הפסוק מתבררת, שהרי במפגש הקודם היה זה דו שיח בין יעקב למלאך "ויאמר אליו מה שמך ויאמר יעקב. ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל..." וכעת, כשהתורה שבה ומספרת את שאירע במעבר יבוק, מופיע ציטוט של הדו שיח, שבו "שמך יעקב" המופיע בתחילה רומז לתשובת יעקב עצמו על שאלת המלאך "מה שמך". אף בסיום הקטע מופיעה לשון חריגה "ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו". אם הכוונה למלאך, העולה למעלה בסיום המפגש, הדברים מתיישבים יפה. מלאך העולה בסיום שליחותו מצאנו במקומות נוספים. לשון דומה של עליית אלוהים לאחר דבריו לאדם מצאנו במקום נוסף במקרא.

30. בראשית י"ז, טו-כב:

"ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך... וברכתי אתה וגם נתתי ממנה לך בן... ויפל אברהם על פניו ויצחק ויאמר בלבו הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד. ויאמר אברהם אל האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך. ויאמר אלהים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק... ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם"

כידוע, לאחר ששרה צוחקת לשמע בשורת לידת הבן, מופיעה תוכחה מגולה. כאן תוכחה זו נעדרת, אך לשון "ויעל מעליו" מצביע על מעין הפניית עורף של אלוהים אל האדם שאָתו דיבר. כך כאן, הביטוי מופיע לאחר הוויכוח הסמוי המתחולל בין אברהם ובין קונו, האומנם יולד יצחק.

לשון דומה מצאנו במקום נוסף, בסיום הוויכוח בין הקב"ה ואברהם בנוגע להשמדת סדום.

31. בראשית י"ח, לג:

"וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו" ויאמנם גם שם סיום זה מהווה סיום לוויכוח בין אדם ואלוהיו.

לסיכום, אם אמנם האזכור השני של שינוי השם אינו אלא סיפור על השינוי שכבר אירע תוך כדי המאבק, אזי לשון "ויעל מעליו" ברורה.

ויקרא יעקב שם המקום פניאל

שתי הפגישות מתקיימות בלילה, לאחר שיעקב לן, והסיפור ממשיך למחרת, בבוקר, כשהשמש זורחת. בשני המקרים מסתיים הסיפור בקריאת שם למקום בעקבות המפגש.

אך יותר מכול, תוכן מפגש מאבק זה אמור להזכיר ליעקב את מפגשו הראשון במלאכים ואת נדרו. המלאך נענה לבקשת יעקב "לא אשלחך כי אם ברכתני", אך את תוכנה של הברכה לא מצאנו מפורש בכתובים. פשט הדברים, ששינוי השם של יעקב לישראל איננו הברכה עצמה, שהרי הדברים כתובים בנפרד זה מזה.

28. בראשית ל"ב כח-כט:

"ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל. ושאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך ויאמר למה זה תשאל לשמי ויברך אתו המשפט "ויברך אתו" בא לאחר המשפט "לא יעקב יאמר עוד שמך" ובנפרד ממנו. מהו, אם כן, תוכנה של הברכה? שינוי השם של יעקב לישראל נזכר שוב, לאחר שיעקב נענה לדבר ה' ומקיים את נדרו.

29. בראשית ל"ה ט-יג:

"וירא אלהים אל יעקב עוד בבאו מפדן ארם ויברך אתו. ויאמר לו אלהים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל. ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו. ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ. ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו"

הפרשנים רואים בשינוי שם זה חזרה על השינוי שכבר נעשה, אלא שהפעם הוא נעשה בידי הקב"ה בכבודו ובעצמו ולא על ידי שליח המלאך. הסבר זה דורש בירור: מדוע אין די בשינוי השם הראשון, או לחילופין, מדוע אין להסתפק בשני ויש להקדים לו שינוי שם על ידי מלאך? הבעיה גדלה בשל ההתעלמות המוחלטת בעת שינוי השם השני מן השינוי שכבר נתבצע על ידי המלאך.

לדעת פרופ גרוסמן, יתכן שאין כאן סיפור נוסף אלא חזרה על שקרה כבר. כותרת הפסקה מחזירה אותנו, הקוראים, להתגלות שכבר התרחשה בעבר, וכאן המקרא מספר אותה "וירא אלהים אל יעקב עוד בבאו מפדן ארם".

מלבד ההתגלות שסופרה זה עתה, שבה הצטווה יעקב לשלם את נדרו, הייתה עוד התגלות כששב יעקב מפדן ארם. לאור כותרת זו ניתן להניח שאין כאן כפילות וחזרה על שינוי השם, אלא נזכרת כאן שוב אותה התגלות קודמת שהייתה במעבר יבוק במאבק עם המלאך. פרטים אחדים מאששים רעיון זה:

במאבק יעקב והמלאך. (בהמשך נסביר מדוע בכל זאת מפצלת התורה מפגש אחד לשני סיפורים). אם כן, יודעים אנו אף את תוכנה של הברכה שבירך המלאך את יעקב (כפי שמופיע בפרק ל"ה), והיא מתמקדת בהעברת ברכת אברהם ברכת הזרע וברכת-הארץ. הפעם הקודמת ששמע יעקב ברכה זו, והיא הפעם היחידה ששמעה מפי הקב"ה, הייתה ביציאתו לחרן, בחלוס הסולם. שם גם נדר את נדרו. ממילא כשיעקב שומע את הברכה היוצאת מפיו של המלאך, אמור הוא להיזכר מיד בפעם הקודמת ששמע ברכה זו ובנדר שנדר בעקבותיה.

מדוע אם כן אין יעקב מקיים את נדרו מיד עם חזרתו ארצה? מה עומד מאחרי מאבק זה שבין המלאך, שליח ה', ובין יעקב על זמן קיום הנדר?

חז"ל עמדו על כפילות הלשון ביציאת יעקב מביתו לחרן. **35. בראשית כ"ח י:**

"ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה"

פשט הדברים הוא, שאמנם בהליכת יעקב לחרן קיימים שני פנים עצם היציאה מבאר שבע, מביתו, כבריחה מעשן הרוצה להרגו, וההליכה חרנה כדי לשאת אישה ממשפחת אברהם ולהמשיך את התרבות והמורשת שמנחיל אברהם לבניו אחריו. שני הפנים מופיעים בדברי רבקה ויצחק, כשכל אחד מדגיש פן אחר.

36. בראשית כ"ז מב-מה:

"ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדל ותשלח ותקרא ליעקב בנה הקטן ותאמר אליו הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך. ועתה בני שמע בקלי וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה. וישבת עמו ימים אחדים עד אשר תשוב חמת אחיך... למה אשכל גם שניכם יום אחד" לעומתה, אומר יצחק לבנו דברים אחרים.

37. בראשית כ"ח א-ד:

ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אתו ויצוהו ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען. קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך. ואל שדי יברך אתך ויפרך וירבך... ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגריך אשר נתן אלהים לאברהם

רבקה מדגישה את הריב המשפחתי, הפרטי, שבין יעקב ועשן, ואילו יצחק משלח את יעקב כחלק מההבטחה הכוללת, כחלק מהקמת עם חדש הנושא על דגלו את ערכי אברהם. יעקב מצדו הולך לחרן עם שני הדגשים, על כתף אחת נושא את שליחות אמו הבריחה מביתו אשר בבאר שבע, ועל כתף שנייה נושא את שליחות אביו ההגעה לחרן ולקחת אישה ממשפחת אברהם.

אלא שחשש יש, שבשל המצוקות הספציפיות שבכל שעה יישכח העיקר, והטפל לו מקום של כבוד. ברור, שהדגש

יתרה מזאת, ויכוחו של אברהם בנוגע להשמדת סדום, נעשה אף הוא אל מול מלאך ולא לנגד אלוהים. כך עולה מן הפער שנוצר בקריאת הפרשה

32. בראשית י"ח:

"וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו... ויקמו משם האנשים וישקפו על פני סדום ואברהם הלך עמם לשלחם. וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עשה... ויפנו משם האנשים וילכו סדמה ואברהם עודנו עמד לפני ה'. ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע... וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו. ויבאו שני המלאכים סדמה בערב..."

רק אם נפרש כי "וילך ה'" מתייחס לאחד המלאכים, אזי הפסוקים נהירים: שלושה מלאכים באו לאברהם, האחד נשאר להתדיינות עם אברהם בנוגע להשמדת סדום, והשניים האחרים ממשיכים בדרכם סדומה! על פי זה, שוב, לשון "וילך ה'" מתייחס אל מלאך ולא אל אלוהים, כפי שאצלנו לשון "ויעל מעליו" מתייחס למלאך ולא לאלוהים.

בדרך זו תובהר בעיה נוספת: מיד לאחר השינוי (השני) של שם יעקב נאמר.

33. בראשית ל"ה, יד-טו:

"ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו מצבת אבן ויסד עליה נסך ויצק עליה שמן. ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית אל" לכאורה, פעולות אלו של יעקב נעשות פעמיים, באותו המקום וברציפות, שהרי לפני שינוי השם כבר קראנו על קיום נדרו של יעקב.

34. בראשית ל"ה ז:

"ויבן שם מזבח ויקרא למקום אל-ל בית אל-ל כי שם נגלו אליו הא-לקים בברחו מפני אחיו"

מדוע יעקב מקים שוב מצבה, ומה ערך יש לקריאת שם המקום שזה עתה נקרא באותו השם, בית אל.

על פי הסברו של פרופ גרוסמן, לאחר הקמת המזבח וקריאת השם מצטטת התורה את שינוי השם, שהתבצע כבר על ידי המלאך. ולאחר הציטוט, כשחוזרת התורה לתיאור המאורעות, היא מזכירה לנו 'היכן אנו עומדים' ברצף הסיפור בהקמת המזבח ובקריאת שם המקום. כלומר, אין כאן מצבה נוספת, ויעקב אינו חוזר שנית על נתינת השם 'בית אל' למקום, אך מתוך שהפסיקה התורה בעניין אחר חוזרת היא על המאורעות האחרונים.

לאור ראיות אלו, ובעיקר בשל עצם החזרה הנראית מיותרת על שינוי השם, ואי אזכורו של שינוי השם הראשון, ולו ברמז, בעת שינוי השם השני, מציע פרופ גרוסמן, שפרק ל"ה מזכיר את שכבר אירע בפרק ל"ב,

כבר רש"י תמה: "מה ענין דבורה בבית יעקב?" המדרש (בראשית רבה, פרשה פא, ה, מהד' תאודור אלבק, עמ' - 976-977) מקשר זאת למיתת רבקה עצמה "באה ליה בשורתא שמתא אמו".

גם אם לפי פשוטו של מקרא נזכרה כאן רק מיתתה של מינקת רבקה, מכל מקום נזכרת כאן פרידה של יעקב מאמו או מפן מסוים הקשור בה. בראייה סימבולית, בקיום הנדר של יעקב לפני המפגש המשפחתי מתנתק הוא סופית מאספקט ההליכה לחרן הקשור באמו, כלומר הבריחה מעשו. שליחות רבקה מתה בתודעת יעקב, ומפנים הוא את שליחות אביו, ההליכה בעלת המסר הכללי.

ואכן, בולט מאוד היעדרה של רבקה ממפגש יעקב עם הוריו.

39. בראשית ל"ה כז:

"ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע הוא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק"

ייתכן כאמור, שרבקה מתה עוד לפני בוא יעקב, אך גם פרט זה ראוי לו שייכת בהקשר שלנו, ייתכן שהתורה מדגישה את חזרת יעקב ליצחק, עם הפן שמבטא יצחק ייעודו הכללי של יעקב בהמשכיות משפחת אברהם, ונזנח הפן של רבקה, ההתמודדות המשפחתית הפרטית.

מעתה ברור גם מדוע מפצלת התורה את מפגש יעקב עם המלאך, ואינה כותבת את תוכן הברכה אלא לאחר קיום הנדר. רושם המאבק צריך להישאר כמאבק. בראש ובראשונה יעקב יוצא ממאבק זה "צלע על ירכו" ולא מבורך. בהקשר זה, הברכה היא משנית, ונועדה 'רק' להזכיר ליעקב את ייעודו הכללי, ההיסטורי, כלומר לרמוז לו על דבר קיום הנדר.

מקומה הבסיסי של הברכה הוא רק לאחר קיום הנדר, לאחר שיעקב מבין את משמעות חייו וייעודו, אלא שינצרך הקב"ה לברך את יעקב עוד קודם בשל התעלמותו של יעקב מפן זה אשר בחייו. תיאור הברכה בצורה מפורטת ייכתב במקומו הראוי, מיד לאחר קיום הנדר.

וכך מסופר על הברכה בשעה שנאמרה בפועל, במאבק עם המלאך. אך תכניה נזכרים במקום שבו אמורה הייתה להיאמר, לאחר קיום הנדר, לאחר קיום "אל האדמה הזאת" ולפני "ושבתי... אל בית אבי".

40. ומסביר פרופ גרוסמן:

כל התגלויות המלאכים קשורות זו בזו. בראשונה נודר יעקב את נדרו, שם מתגלה המתח שיעקב שרוי בו, בין הבריחה מעשו ובין ההליכה חרנה לצורך המשך קיום הייעוד של משפחת אברהם. בחרן נגלה אליו מלאך המזדהה כאל שאליו יעקב הפנה את נדרו, ואומר לו

העיקרי האמור ללוות את יעקב במסעו, הוא המשכיותה של משפחת אברהם, והוא נעוץ במבט הכולל, הרואה את השינוי העצום שהוא וזרעו אחרי עומדים לחולל בעולם התרבותי והרוחני. כדי להשיג

זאת צריך יעקב לנסות ולהשתחרר מן הבעיות המשפחתיות הספציפיות. הפער שבין שני הדגשים בא לידי ביטוי בחלום יעקב ובנדרו, אך שם מועד יעקב.

הדגשנו כבר לעיל, כי נדרו של יעקב בנוי בצורה מקבילה לחלוטין להבטחת ה', אך שינוי אחד יש, והוא שינוי בולט. אל מול דברי ה' "והשבתיך אל האדמה הזאת", אומר יעקב "ושבתי בשלום אל בית אבי". הקב"ה מבטיח ליעקב את ברכת הארץ והזרע, ובאותו ההקשר אומר "אל האדמה הזאת", הדגש הוא על החזרה לארץ ישראל, להמשך קיומה של משפחת אברהם. יעקב מצדו, מתעלם לחלוטין מהבטחת הארץ והזרע, ומתמקד בשיבה "אל בית אבי", החזרה למשפחה, ללא שנאת עשו.

בעוד הקב"ה מדגיש את הפן הכללי, ההיסטורי שבהליכת יעקב לחרן, יעקב מתלבט בעיקר בשאלה המשפחתית הספציפית, יחסו עם אחיו. מוקד העניין בא לידי ביטוי בשאלת החזרה לארץ או למשפחה.

ממילא משמעותית ביותר השאלה מתי יקיים יעקב את נדרו כשישוב בשלום למשפחתו לאחר ריצוי עשו ומפגשו עם הוריו, כפי שאמר בנדרו, או אולי יפנים יעקב את הייעוד הגדול אשר בפניו הוא ניצב, ויבין שעליו לקיים את נדרו ברגע שהוא חוזר לארץ ישראל.

יעקב ממשיך בדרכו, ואינו מקיים את הנדר עם שובו ארצה. הוא מחכה ככל הנראה למפגש עם הוריו, לאיחוד המשפחתי המחודש. בזה מתעלם יעקב מן הייעוד שעליו ליטול על עצמו. הקב"ה שולח מלאך שייאבק אתו ויזכיר לו את ברכת הארץ והזרע. זהו מאבק חינוכי שמטרתו להעביר ליעקב את ההסתכלות הכללית, המשמעותית יותר; אך יעקב אינו מבין וממשיך בהכנות למפגש עם עשו ולא יחוי הקרע המשפחתי.

לבסוף, רגע לפני שיבת יעקב למשפחתו, פונה הקב"ה בפירוש ליעקב ומבקש מפורשות את קיום הנדר לפני האיחוד המשפחתי; קיום "אל האדמה הזאת" כדברי הקב"ה, ולא "אל בית אבי" כדברי יעקב. אם גם עתה לא יפנה הקב"ה מפורשות ליעקב ויצוהו על נדרו, יקיים הנדר רק לאחר שוב יעקב למשפחתו ובה יכשל המסר החינוכי ליעקב על ייעודו הכללי.

בצמוד לקיום הנדר מופיע פסוק שבמבט ראשון נראה כלא שייך לפרשה כלל.

38. בראשית ל"ה ח:

"ותמת דברה מינקת רבקה ותקבר מתחת לבית אל תחת האלון ויקרא שמו אלון כפות"

לשוב לארץ ולקיימו. בחזרתו פוגש יעקב מלאכים ומשמעות המפגש אתם היא תיחום יציאת יעקב לחרן וחזרתו ארצה, וממילא חובת תשלום הנדר. ואף המאבק השלישי עם מלאך ה' נועד לרמוז ליעקב את חובת קיום הנדר עם חזרתו לארץ כנען, למרות שעדיין לא פגש את הוריו.

לאור דברינו תובהר נקודה נוספת. בסיום המאבק אנו שומעים על איסור אכילת גיד הנשה, כ'זכר' למאבקו של יעקב עם המלאך שבסופו יצא "צלע על ירכו". מדוע מאבק זה כה חשוב שיש לזכרו עד סוף כל הדורות? מה משמעותו של המאבק לדורות הבאים אחרי יעקב? אם אמנם המאבק בא להזכיר ליעקב את נדרו, כלומר לחנכו לייעודו הכללי ולהעלותו, מעבר לקשייו האישיים עם אחיו שרוצה להרגו, אל עבר תודעת חיים נעלה יותר, אזי ברורה משמעות המאבק לדורות כולם. זהו מתח מתמיד שעם ישראל שרוי בו, בין ההבטחות והייעוד הנשגב, ובין המציאות היום יומית, שבעיקר בזמן הגלות טופחת על פני העם שוב ושוב. איסור אכילת גיד הנשה מזכיר לעם כי למרות צרותיו הרי הוא בעל ייעוד נשגב בעולם.